

УДК 373.5.035:316.7

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФЕНОМЕНА „СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА”

Валентина Тернопільська

*Житомирський державний університет імені І. Франка
вул. В. Бердичівська, 40, 10008 Житомир, Україна*

Проаналізовано теоретичні підходи щодо проблеми соціально-комунікативної культури особистості.

Ключові слова: соціально-комунікативна культура, комунікативна культура, соціальний розвиток, школяр.

У сучасних умовах перехідного періоду в розвитку українського суспільства, зокрема перетворення старих і виникнення нових соціальних структур, трансформації соціальних ідеалів і цінностей, важливого значення набуває проблема виховання соціально-комунікативної культури школярів. Зазначимо, що за допомогою соціально-комунікативних властивостей здійснюється взаємозв'язок вихованців із соціумом, сприйняття та відображення ними соціальних відносин, конструювання їхньої індивідуальної системи цінностей, формування нових моделей соціальної поведінки, що, відповідно, забезпечить у подальшому мобільність і конкурентоспроможність молодих людей на ринку праці. З огляду на це необхідно осмислити сутність соціально-комунікативної культури у філософсько-науковому вимірі.

У вітчизняній та зарубіжній літературі різноманітні аспекти проблеми соціально-комунікативної культури особистості розглянуто у філософських, соціологічних, культурологічних, психолого-педагогічних дослідженнях (І. Агієнко, О. Асмолов, Г. Андреева, Є. Андрущенко, І. Бех, О. Бодальов, Л. Виготський, Є. Бондаревська, І. Зверева, Л. Лембрик, С. Сарновська, І. Тимченко, В. Кабрін, Я. Коломінський, А. Кребер, К. Клукхольн, О. Леонт'єв, А. Маслоу, А. Мацумото, А. Мудрик, Ж. Піаже, А. Петровський, Д. Фельдштейн, О. Франкл та ін.).

Ми ставили за мету проаналізувати феномен „соціально-комунікативна культура”.

Поняття “соціально-комунікативна культура” використовують для відображення ставлення особистості до навколишньої дійсності. Цілісному, концептуальному осмисленню соціально-комунікативної культури передують дослідження педагогів, психологів, філософів, соціологів, присвячені

вивченню різних складових культури особистості. Наукове поняття „соціально-комунікативна культура” ще не описано ні в педагогічних словниках, ні в педагогічній енциклопедії. Щоб ліпше зрозуміти сутність цього феномена, розглянемо окремі його складові. Зокрема, розглядаючи співвідношення поняття “соціально-комунікативна культура” з поняттями “культура”, “соціальний розвиток”, “комунікативна культура”, виникла необхідність визначити предметне поле поняття “соціально-комунікативна культура” шляхом аналізу його взаємозв’язків з поняттями “культура”, “соціальний розвиток”, “комунікативна культура” та осмислення його як об’єкта аналізу.

Від свого народження людина входить у вимір культури й оволодіває поступово тими її кодами, що дають змогу впорядковувати як власну поведінку, так і стосунки з іншими людьми, надають можливість ефективно орієнтуватися у цьому складному та багатовимірному світі. Людина опановує мови культури, що дають змогу їй виражати себе в поведінці, мисленні, спілкуванні.

Сучасний дослідник культури Д. Мацумото визначає її як динамічну систему правил експліцитних (офіційних) та імпліцитних (неофіційних), які визначені групами людей з метою забезпечення свого виживання, зокрема, установки, цінності, уявлення, норми і моделі поведінки, загальні для групи, які реалізуються специфічним способом всередині певної групи, передаються з покоління в покоління, порівняно стійкі, але здатні змінюватися в часі [4, с. 31].

На думку вчених-філософів, культура є своєрідною нормою суспільно-історичного процесу в розумінні його людського, гуманного і творчого змісту, певною сферою, де об’єктивні знання і закони підкоряються людській меті, задовольняють людські потреби. Такий аспект дає змогу виділити три філософських значення культури. По-перше, можна стверджувати, що культура є лише тим, що сприяє утвердженню людини як розумної істоти, розвиває її суттєві сили, здібності. По-друге, неосмислена, непізнана річ (ідея, процес, ставлення) – своєрідна річ у собі – не предмет культури, тому її потенціал не може адекватно використовуватися в культурі. По-третє, предмети, що „випали” з практики спілкування з людиною, суспільством, втрачають загальнокультурний зміст. Нормальне функціонування культури передбачає безпосередньо життєву реалізацію, відкритість цінностей для людини. Культура стає істинною тоді, коли входить у життя, звички особи, виявляється у всій сукупності соціальної діяльності, практиці повсякденної поведінки.

Розглянемо взаємозв’язок ключових понять цього феномена, зокрема, „соціальний розвиток, культура” і комунікативна культура. Зазначимо, що комунікативна культура не забезпечує змістову сторону, аспект соціального

розвитку особистості. Необхідно спочатку забезпечити соціальний розвиток школяра, а потім формувати у нього комунікативну культуру.

У науковій літературі проблема соціального розвитку ґрунтовно, всебічно не висвітлена. Більшість учених досліджували окремі аспекти цього поняття. Зокрема, соціальне становлення людини як вищої форми саморозвитку матерії (Я. Коломінський, В. Мухіна, А. Петровський, О. Склярів, Д. Фельдштейн); еволюційне перетворення генетично закладеної соціальної програми розвитку (М. Дубінін, Р. Немов, Ю. Сичов); поєднання соціального і біологічного в структурі особистості (Л. Аксьонов, О. Кононко, В. Пісоцький, К. Платонов); соціальність індивіда в умовах макро- та мікросередовища (Л. Виготський, Ф. Мустаєва, В. Слуцький, Н. Яценко); роль соціальних позицій особи в системі сучасного суспільства (Л. Буєва, О. Леонтєв, П. Лямцев, І. Фадєєва). Аналіз наукових джерел виявив недостатнє відображення проблеми соціального розвитку, а також засвідчив, що немає наукового обґрунтування тенденцій і напрямів цього процесу.

Поняття „соціальний розвиток” людини означає розвиток її особистості і психіки в процесі налагодження різноманітних соціальних відносин. Під розвитком особистості розуміють формування соціальної риси індивіда в результаті його соціалізації та виховання [1, с. 59].

На думку вчених, головними умовами соціального розвитку особистості є соціальна ситуація розвитку (охоплює рівні соціальної взаємодії, навчання і виховання, а також типи і форми діяльності та спільну діяльність (здійснюється у сфері провідної діяльності) [2, с. 33–41].

За А. Петровським, соціальна ситуація розвитку може бути постійною або змінною. Це характеризує ту соціальну спільноту, до якої належить дитина. У входженні дитини в життя цієї спільноти як соціальної істоти виокремлюють три фази: адаптація до чинних у цій спільноті норм, форм взаємодії, діяльності; індивідуалізація як задоволення потреби індивіда в максимальній персоналізації; інтеграція особистості в ці соціальні спільноти. Джерелом розвитку особистості у процесі входження індивіда в соціальне середовище є суперечність між індивідуальним („Я в мені і для мене”) та особистісним („Я в інших і для інших”) [6, с. 21]. З цього погляду рушійною силою розвитку особистості, її механізмом може бути суперечність між внутрішнім і зовнішнім „Я” людини, коли її особистісне зростання, її внутрішнє „Я” не відповідає об’єктивній дійсності, світу діяльності, соціальним відносинам. Відповідно до зазначеного школа, педагогічний колектив повинні залучати дитину в таке предметно-соціальне середовище, в якому стає можливим „рух” її власної діяльності, здійснення надситуативних актів пізнання, творчості, емоційного засвоєння світу. Соціокультурне середовище, середовище усвідомлення інших, середовище самоусвідомлення перетворюється в дзеркало суб’єктивності дітей і дорослих [3, с. 14–18].

Процес розвитку дитини неможливий поза її соціальним розвитком, отже, і поза засвоєнням нею системи соціальних зв'язків, взаємин, поза залученням в них.

Соціальний розвиток, формування соціально-комунікативної культури можуть бути успішними лише тоді, коли будуть створені умови для самореалізації, самовираження школяра, з одного боку, та орієнтації на його індивідуальність відповідно до ціннісних орієнтацій, інтересів, з іншого. Йдеться про єдність внутрішнього „Я” і зовнішнього „Я” людини. Зокрема, суперечність між потребами внутрішнього „Я” і труднощами у їх задоволенні зовнішнім „Я” є рушійним механізмом цілісного розвитку особистості.

Соціальний розвиток особистості розглядають за віковими стадіями. Кожна стадія соціального розвитку характеризується формуванням визначеної групи особистісних рис, пов'язаних із віковою сензитивністю. Кожний вік сензитивний для розвитку конкретних психічних новоутворень особистості і, відповідно, до сприйняття зовнішніх впливів [1, с. 58].

Зазначимо, що соціальний розвиток особистості поза комунікацією, без співпраці й діалогу, без взаємодії та сприйняття людьми один одного неможливий.

У структурі особистості комунікативні властивості є інтегральними її характеристиками, за допомогою них здійснюється взаємозв'язок особистості із соціумом, сприйняття та відображення нею соціальних відносин, забезпечуються контакти між людьми. Вони характеризують особистість крізь призму її можливостей як конкретного і реального учасника спільної з іншими людьми діяльності, визначають ефективність цієї діяльності [5, с. 77–78]. Водночас є всі підстави вважати, що комунікативний розвиток неможливий без соціального. Ці поняття взаємопов'язані й функціонувати одне без одного не можуть.

Отже, соціально-комунікативна культура особистості може бути означена як певний ступінь єдності комунікативних і соціальних властивостей індивіда і виявлятися у його вмінні розв'язувати різноманітні життєві проблеми засобами спілкування, налагоджувати міжособистісні стосунки на різних рівнях, здійснювати адекватну самореалізацію й адаптацію у сучасному суспільстві. Регулятором соціально-комунікативної культури особистості є сприйняття людини як найвищої цінності.

Проблеми комунікативної культури порушено у працях К. Альбуханової-Славської, Г. Андреевої, І. Беха, О. Бодальова, Л. Буєвої, Г. Гончара, В. Кан-Калика, В. Кабріна, М. Когана, Я. Коломінського, О. Леонтєва, Б. Ломова, Б. Паригіна, В. Симиченко, В. Сухомлинського, І. Тимченко, Т. Яценко, С. Шатського, А. Макаренка ін.

У змістово-термінологічному сенсі поняття „комунікація” перебуває в одному ряду з близькими за змістом поняттями „взаємодія” (взаємини), „людські стосунки”, „взаємозумовленість”, „взаємовплив” тощо [8, с. 680].

Відповідно до комунікативної теорії спілкування (К. Апель, Х. Гадамер, Ю. Габермас, К. Черрі, А. Димер, В. Кульман) проблема спілкування є однією з найважливіших. Зокрема, у працях цих учених акцентується на необхідності створення нової етики людських взаємин, пошуку таких універсальних цінностей, які були б укорінені в „життєвому світі” людини, пов’язані з повсякденним буттям і водночас сприяли порозумінню людства в цілому.

На думку Ю. Габермаса, саме моральний зміст людських взаємин здатний забезпечити втрачену суспільством єдність. Визнання особистої значимості партнерів зумовлює відповідальне, раціональне, поважливе ставлення до них, утворює центральний пункт принципу універсалізації комунікативної етики [10, р. 2].

К.-О. Апель, основоючись на досягненнях попередників, обґрунтовує сучасне припущення про „апріорі комунікацію”, що через необхідність супроводжує будь-який кінцевий людський досвід – як взаємини, так і ставлення до оточуючого. Він висловлює думку, що кожний комунікативний акт людини (а поза комунікацією людина не існує свідомо) вже а пріорі і щодо реального здійснення передбачає власне комунікативність. Людина завжди спрямована на взаєморозуміння, взаємовідкритість щодо інших комунікативних спільнот. А визначальним принципом, на підставі якого можна інтегрувати людей у „комунікативну спільноту”, вчений називає відповідальність. Запропонована ним етика відповідальності базується на положенні про відповідальність як діалогічний принцип, що ґрунтується на факті існування людей в світі поруч один з одним і один для одного [7, с.176].

Поняття „комунікативна культура” логічно пов’язує визначення сутності спілкування (взаємодія, стосунки, відносини, контакти, обміни тощо) у певну систему, визначає спілкування як цілісне суспільне і духовне, зокрема психологічне і моральне утворення. Крім того, визначення комунікації за допомогою категорії культури суттєво відрізняє її сучасне значення від технократичного, згідно з яким комунікацію розглядають лише як мережу каналів, якими передається певна інформація. У цьому значенні комунікативна культура близька за змістовим визначенням до комунікативної етики, системи моральних принципів, норм і цінностей, які покликані надавати міжособистісним взаєминам гуманістичного значення.

З огляду на це соціально-комунікативна культура забезпечує передусім успішну адаптацію індивіда до соціального середовища, бо людина, яка спілкується, впевнена, що інші теж можуть мати власну позицію, мають здатність трактувати факти по-своєму, зважаючи на обставини. Соціально-

комунікативна культура – це здатність особистості до максимальної репрезентації себе в соціумі. У цьому випадку можна вести мову про соціально-комунікативну культуру як технологію спілкування і налагодження міжособистісних взаємин, у процесі яких особистість знаходить оптимальні шляхи для реагування на проблеми, усвідомлення своїх вчинків і ставлення до оточуючих, підвищення здатності до саморегуляції.

Розгляд соціально-комунікативної культури особистості з позицій різних підходів до розуміння природи і сутності ключових понять цього феномена дав змогу виявити різноманітні аспекти її вивчення. Соціально-комунікативну культуру розглядаємо як особистісний конструкт, що визначає специфіку взаємодії особистості й соціуму. Зокрема, соціально-комунікативну культуру школяра ми розглядаємо як інтегральне особистісне утворення, що характеризує засвоєння ним норм, цінностей, моделей поведінки, прийнятих у соціумі, та забезпечує можливість здійснення суб'єкт-суб'єктної взаємодії, адаптацію і самореалізацію його особистості у сучасному світі. Це дає підстави стверджувати, що особистість, з одного боку, остає як одиниця соціуму, з іншого, – як замкнена енергетична система, центр взаємин.

Феномен „соціально-комунікативна культура” у подальшому потребує детального й різнобічного аналізу. Зокрема, необхідно детально проаналізувати цей феномен у вітчизняних і зарубіжних педагогічних дослідженнях, уточнити змістову структуру соціально-комунікативної культури учнів загальноосвітньої школи.

-
1. Андрущенко Е. В. Социальная психология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. В. И. Сластенина. М., 2000.
 2. Гонтаровська Н. Розвиток особистості в психолого-педагогічному контексті // Педагогіка і психологія. 2005. № 1. С. 33–41.
 3. Куриленко Л. В. Психолого-педагогические основы индивидуально-личностного развития школьника: Учеб. пособие. Самара, 2001.
 4. Мацумото Д. Психология и культура. СПб., 2002.
 5. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: Посібник. К., 2003.
 6. Петровский А. В. Проблемы развития личности с позиции социальной психологии // Вопросы психологии. 1984. № 4. С. 21.
 7. Сотниченко Л. А. Першоджерела комунікативної філософії. К., 1996.
 8. Словник іншомовних слів / Уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. К., 2000.
 9. Філософський енциклопедичний словник. К., 2002.

10. *Habermas J.* Theorie des Kommunikativen Handelns. Frankfurt-a-m., 1981.

**THEORETIC ASPECTS OF THE „SOCIAL-COMMUNICATIVE
CULTURE” PHENOMENON**

Valentyna Ternopols'ka

*Ivan Franko State University of Zhytomyr
V. Berdytchivs'ka Str., 40, UA – 10008 Zhytomyr, Ukraine*

The article analyses the theoretical approaches to the problem of person social-communicative culture.

Key words: social-communicative culture, communicative culture, social development, secondary school student.

Стаття надійшла до редколегії 10.11.2006
Прийнята до друку 15.12.2006